

TIRANT LO BLANC

Guia didàctica

Neus Castellano Tudela

Biblioteques de Barcelona

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	3
1. INTRODUCCIÓ	5
<i>TIRANT LO BLANC</i> , UNA NOVEL·LA MODERNA	6
LA MORT DE L'IDEAL CAVALLERESC EN LA TARDOR DE L'EDAT MITJANA	8
L'ideal del cavaller. Armes, significats i investidura	10
LA VALÈNCIA PRÒSPERA DE JOANOT MARTORELL	14
2. LES AVENTURES DE TIRANT. PARTS DE LA NOVEL·LA	19
3. PROPOSTA DIDÀCTICA	31
4. PER SABER-NE MÉS	34
4.1. EL MOMENT HISTÒRIC I CULTURAL DE <i>TIRANT LO BLANC</i>	35
4.2. EDICIONS I ADAPTACIONS DE LA NOVEL·LA	39
4.3. ALTRES RECURSOS	41

PRESENTACIÓ

PRESENTACIÓ

Amb motiu de la celebració l'Any del Llibre, que commemora el 400 aniversari de la primera edició del *Quixot*, les Biblioteques de Barcelona ofereixen, entre d'altres moltes activitats, una adaptació per a titelles de les aventures d'un altre gran cavaller de les lletres catalanes, *Tirant lo Blanc*, en un espectacle pensat per al públic infantil d'entre 6 i 8 anys.

És per això que s'ha confeccionat aquesta guia didàctica: per tal d'orientar i dotar de materials els docents en l'explicació del context i de la creació d'aquesta, en paraules d'experts com Vargas Llosa o Martí de Riquer, primera novel·la moderna europea.

La guia s'ha estructurat en quatre parts. La introducció fa un ràpid recorregut per la significació de la cavalleria, ja decadent i mitificada, a l'època del Tirant, per els valors de l'ideal cavalleresc i pels àmbits vitals de Joanot Martorell. En una segona part, es resumeixen els gairebé cinc-cents capítols de l'obra. El tercer punt desenvolupa la proposta didàctica i un quart i últim apartat que ofereix un llistat de recursos, disponibles a les Biblioteques de Barcelona i a la xarxa de biblioteques municipals de la província de Barcelona, que aplega més de setanta entrades entre llibres (tant per als docents com per als alumnes), material audiovisual i recursos web. En definitiva, un recull d'aproximacions per a introduir-se en el vell, i de vegades tan modern, món del *Tirant lo Blanc*.

Barcelona, octubre de 2004

1. INTRODUCCIÓ

1. INTRODUCCIÓ

TIRANT LO BLANC, UNA NOVEL·LA MODERNA

"!Vàlame Dios! -Dijo el cura dando una gran voz- ¡Que aquí esté Tirante el Blanco! Dádmele acá, compadre; que hago cuenta que he hallado en él un tesoro de contento y una mina de pasatiempos.[...] Dígoos verdad, señor compadre, que por su estilo, éste es el mejor libro del mundo: aquí comen los caballeros, y duermen y mueren en sus camas, y hacen testamento antes de su muerte, con otras cosas de qué todos los demás libros deste género carecen."

Aquesta, ni més ni menys, és l'opinió que va merèixer a Cervantes — qui la posa en boca del mossèn, com a persona més formada i amb més seny de quantes intervenen en aquesta escena del Quixot— el Tirant lo Blanc, una novel·la de cavalleries per la seua temàtica, però que pel seu caràcter força irònic i desmitificador ha estat sovint qualificada com a primer testimoni de la novel·la moderna. Cervantes la va llegir en la seua traducció castellana de 1511, i com que aquesta manca del nom de l'autor, ni tan sols sabia que aquesta obra, escrita entre 1460 i 1465 pel cavaller valencià Joanot Martorell, havia estat redactada originàriament en català i publicada per primera vegada l'any 1490. Tanmateix, el que sí que va percebre ràpidament Cervantes és que no era un relat cavalleresc típic, és a dir, protagonitzat per herois gairebé omnipotents que viuen aventures inversemblants completament al marge de les necessitats i possibilitats humanes. Tirant és sempre, a més de l'heroi de la història, un ésser humà, un home que menja i dorm, que s'enamora i que mor en el seu llit d'una malaltia comuna, com tothom. No és d'estranyar, doncs, que Cervantes se sentís atret per un personatge que és el primer estadi de l'antiheroi absolut creat per la seua ploma que serà el Quixot.

Ara bé, per molt que vulguem emfasitzar els trets de modernitat del Tirant, la realitat és que aquesta obra no és una novel·la moderna, sinó un relat tardomedieval nascut al caliu d'un moment històric determinat, i que, en ser una època de transició, i per tant de canvis, permeté de generar aquest producte híbrid de tradició medieval i modernitat renaixentista que és el Tirant. Per tal de poder explicar-lo, el primer estadi ha de ser, òbviament, entendre el que s'amaga darrere d'aquesta història d'aventures divertides i de final tràgic, un objectiu que implica, conèixer una mica les circumstàncies històriques que emmarcaren l'existència del seu autor i dels seus lectors, i que condicionaren dràsticament el seu sentit de la vida en general i de la institució de la cavalleria en particular.

LA MORT DE L'IDEAL CAVALLERESC EN LA TARDOR DE L'EDAT MITJANA

Als territoris de la Corona d'Aragó, com a la major part dels estats de l'Occident cristià, el segle XV fou, en general, una etapa de recuperació després de la gran crisi provocada en tots els àmbits i esferes de la societat medieval, des de l'econòmica a la ideològica, i de la pagesia a la noblesa, per la pesta negra de 1348 i els seus rebrots posteriors. La mort d'una gran part de la població obligà a replantejar moltes coses, i acabà generant una societat que, tot i que va mantenir l'essència d'aquell complicat sistema d'organització social que fou el feudalisme, hagué de portar a terme profundes adaptacions del vell ordenament a les noves realitats. Al cim de la piràmide social continuaven estant els nobles i els cavallers (dues categories socials que, tot i que sovint es confonen, no eren exactament el mateix) junt amb les jerarquies de l'Església catòlica, la institució que, a més de ser la major propietària de béns immobles i, en conseqüència, la que percebia la major part de les rendes que pagaven els sectors productius d'aquella societat als estaments privilegiats, controlava també el seu imaginari col·lectiu, és a dir, les categories i estructures mentals a través de les quals els homes medievals percebien el món en el que vivien.

Tanmateix, la caiguda demogràfica havia afectat fortament el nivell dels ingressos senyorials, i mentre que els grans nobles aconseguien de salvar-se gràcies als beneficis derivats de la seua proximitat al poder dels sobirans, els estrats inferiors de l'estament laic privilegiat, i particularment el dels cavallers i els donzells de minsos patrimonis, ho anaven a passar molt malament, posats com estaven entre l'opció d'haver de continuar vivint com a senyors, és a dir, fent despeses sumptuàries que, en una societat articulada sobre el llenguatge de l'ostentació de les formes i les aparences, resultava imprescindible si es volia mantenir la consideració social que es

tenia, i la caiguda radical d'uns ingressos que ja abans els resultaven força justos. La crisi de la baixa noblesa i la cavalleria, estava, doncs, ben servida.

Nogensmenys, mentre que aquest grup social passava per les seves hores més baixes, els burgesos de les ciutats, amb una economia assentada sobre els intercanvis comercials internacionals i les activitats bancàries, van esquivar molt millor la crisi econòmica i van continuar enriquint-se. La seua riquesa els portaria al front de les institucions municipals i, per tant a un poder polític que els ajudava a continuar enriquint-se. Tot i això, el prestigi de la seua condició social no era tan elevat com el dels cavallers i nobles, i la coincidència d'interessos entre uns cavallers sobrats de prestigi però mancats de diners i uns burgesos sobrats de diners als quals només els mancava el prestigi per tal de culminar el seu procés d'ascens social, accelerà la tendència a la fusió progressiva (per via dels matrimonis concertats) entre ambdós grups, de manera que es culminava la creació d'un nou sector social de tipus mixt, que és el que hom anomena el patriciat urbà.

D'aquesta manera, la societat urbana d'aquesta -en paraules de Huizinga- tardor de l'edat mitjana a ciutats com Barcelona o València és "l'univers dels prohoms", o el que és el mateix, una societat controlada per un grup social que continua fonamentant el seu prestigi en el codi de valors heretat dels segles anteriors, i que, per això mateix, viu obsessionat per l'obtenció i l'ostentació pública del cingle militar (el símbol de la condició cavalleresca), però que ja no viu de la guerra, sinó dels seus negocis pre-capitalistes. Si no tenim ben present la crisi derivada d'aquest xoc brutal, difícilment podrem arribar a copsar veritablement el personatge de Tirant lo Blanc i la seua història, la de l'últim cavaller, ple dels ideals més nobles que, quan tracten de ser portats a la pràctica, fracassen estrepitosament, mentre triomfen aquells personatges d'ideals no tan elevats però que viuen amb els peus més sobre la terra. La història de Tirant només podia haver estat escrita pel seu autor, un cavaller que a la segona meitat del segle XV, quan encara estava fresc en la memòria l'impacte dramàtic causat en la cristiandat

occidental per la caiguda de Constatinoble en mans dels turcs l'any 1453, percebia l'ocàs indeturable d'un codi de valors i d'un sistema de vida que se li escapava entre els dits. El canvi imaginari del final del drama de l'Imperi d'orient, salvat en el darrer moment per la intervenció d'un cavaller errant d'ideals tradicionals, és el darrer tribut a una institució que agonitzava; la ridícula mort de l'heroi i l'heroïna, i el fet que siguen l'emperadriu i el seu amant Hipòlit, els dos antiherois, els que acaben governant l'Imperi, el reconeixement de l'amarga lliçó que havia hagut d'aprendre l'autor: no són els més nobles sinó els més hàbils els que acaben guanyant.

L'ideal del cavaller. Armes, significats i investidura

Tot i això, *Tirant*, com a "darrer cavaller", continua sent el paradigma de totes les virtuts cavalleresques, el perfecte representant d'un ideal que, pel que feia a la teoria, no s'havia modificat gens des que havia estat bastit molts anys abans, allà pels segles XII i XIII. Tant era així que els capítols dedicats a la història de Guillem de Varoic, en la que aquest conegut cavaller—heroi d'una història èpica anglesa del segle XIII traduïda després a quasi totes les llengües romàniques, inclòs el català, i per tant ben coneguda de molts dels lectors del *Tirant*— fa una explicació de quines són les virtuts i les funcions socials del cavaller que estan tretes directament del *Llibre de l'orde de Cavalleria* de Ramon Llull, escrit a les acaballes del segle XIII. Aquest fet d'anar copiant i cosint històries i idees d'altres obres no ha d'estranyar, per cert, el lector contemporani. Mentre que per a nosaltres aquesta actitud, especialment en el cas d'un text narratiu de ficció, seria considerat un signe evident de plagi que faria caure l'estigma de la manca de creativitat sobre el seu autor, per als lectors medievals era tot el contrari, la prova fefaent que darrere de la història de ficció hi havia un veritable compendi de tots els sabers vitals, morals i religiosos extrets de les fonts més fidedignes de la tradició cultural del seu temps.

De tota manera, el que ara ens interessa és que Tirant continua sent l'encarnació del perfecte cavaller, l'home de cor més net, el més animós i el més valent, que treballa incansablement i no dubta a arriscar la seua vida per defensar l'Església de Crist i el poble cristià, però al mateix temps comunicatiu i afable amb qualsevol persona, independentment de la seua condició. Cadascun dels components del seu armament com a cavaller té, a més d'una funció pràctica, un valor simbòlic que s'explica amb detall: el cavall sobre el que cavalca representa el poble conduït pel cavaller; la cuirassa és el símbol de l'Església que amb la seua protecció moral salva la vida eterna de l'individu; l'espasa, l'arma més noble perquè talla per les dues bandes i també per la punta, és el símbol múltiple de la castedat del cavaller (per la corretja que l'aguanta), de la redempció de Crist (per la creu del seu pom), i de la lluita constant contra els infidels; els esperons daurats que el cavaller porta en els talons, la proclamació del menyspreu que sent el cavaller per l'or i les riqueses materials i també de la funció de guia moral del poble cristià, perquè els usa per tal de portar el cavall (el poble) cap on el vol fer anar. La tasca del cavaller, doncs, no es senzilla. En rebre l'orde de cavalleria jura tractar de fer tot el possible per tal de portar endavant aquesta funció sagrada de defensa de l'Església i del seu poble, i si es relaxa en la seua obligació, pot tenir per cert que la seua ànima es cremarà eternament en les flames de l'infern.

La novel·la, però, parla d'una cavalleria, d'una època i d'un ordre social que ja no existeixen i, encara que Tirant és un personatge més humà i versemblant que els cavallers heroics que enyora (Roland i Artur fonamentalment), els primers capítols de l'obra mostren, amb unes formes i uns rituals més propis del segle XII que del XV, com el Tirant es fet cavaller pel rei d'Anglaterra enmig d'una cerimònia d'investidura que barreja els gestos propis de la cavalleria amb les festes cortesanes de les que es fa bon ressò tota l'obra.

La investidura del cavaller va unida, en temps de pau, a festes religioses o civils (en el cas del Tirant al casament del rei d'Anglaterra amb la filla del rei de França) i és molt diferent a la que es feia en temps de guerra, abans o després d'una batalla, i que es limitava únicament al lliurament d'una espasa i al cop a l'esquena. Les investidures en temps de pau, però, són espectacles que tenen per marc el pati del castell, el pòrtic d'una església, una plaça o l'herba d'un prat. Al futur cavaller se li exigeix una preparació sacramental (confessió o comunió) i una nit de meditació en una església o capella: és el que es coneix com la vetlla de les armes.

La cerimònia comença amb la benedicció de les armes que el Padri en la cavalleria lliura al seu fillol: primer l'espasa i els esperons, després la cota de malles i l'elm o casc de metall, finalment la llança i l'escut. L'escuder el vesteix, metre ell resa una oració i pronuncia el jurament de seguir i respectar per sempre els costums i les normes de la cavalleria. Finalment té lloc el "cop d'esquena": un gest simbòlic d'origen discutit que sembla tenir el seu fonament en les restes d'un antic costum germànic mitjançant el qual un vell transmetia a un jove les qualitats i virtuts del guerrer. Generalment l'oficiant, dret, donava al jove neòfit, de genolls al seu davant, un cop ferm amb el palmell de la mà damunt l'esquena o el clatell. No és fins al segle XIV que això es farà amb la fulla de l'espasa acompanyat de la fórmula ritual "En el nom de Déu, de Sant Miquel i Sant Jordi..."

La cavalleria no és només una manera de viure, sinó també una ètica que pren el jove guerrer el dia de la seva investidura. Tot i que del codi de valors del cavaller només en tenim constància a través de la literatura, el podem resumir en: fidelitat a la paraula donada, lleialtat, generositat, protecció i assistència als febles i obediència a l'Església. Cap al segle XII i XIII aquests ideals van canviar una mica, esdevenint les principals virtuts del cavaller les de franquesa, bondat i noblesa de cor, pietat, coratge i força física, menyspreu del cansament, del sofriment i la mort, orgull de pertànyer a un llinatge, de ser l'home d'un senyor, de respectar la fidelitat jurada i,

sobretot, prodigalitat i elegància, característiques, aquestes darreres dues, més pròpies del cortesà que del guerrer.

LA VALÈNCIA PRÒSPERA DE JOANOT MARTORELL

Però, per aquest joc constant entre idealisme i realisme que jau sota el text del *Tirant*, a la novel·la no veiem reflectida només la història del cavaller perfecte d'un ideal desfasat, sinó també les peripècies vitals d'uns personatges que reflecteixen la complexa realitat social i cultural del segle XV. Des d'aquest punt de vista, s'ha de tenir present, a més a més, que el *Tirant* no és una obra escrita a una Catalunya immersa per aquelles dates en una trista guerra civil que llastava el seu desenvolupament econòmic i enriquia el seu ambient social, sinó al País Valencià, que en aquella època vivia una etapa daurada de gran esplendor econòmic i cultural. Econòmic perquè amb l'obertura de l'Estret les rutes comercials mediterrànies havien traslladat els seus epicentres cap al sud, deixant Barcelona una mica desplaçada per la seua situació geogràfica, fet negatiu al qual se sumaria la inestabilitat política; cultural perquè la conquesta del regne de Nàpols pel rei Magnànim i l'elevació al pontificat del primer papa de llengua catalana, el xativí Alfons de Borja, coronat amb el nom de Calixt III, facilitaria enormement la penetració de les noves formes culturals del renaixement italià que, per aquestes dates, assolía ja la seua magnífica maduresa en totes les esferes de l'art i de la literatura.

Efectivament, el segle de Joanot Martorell constitueix un moment particularment fecund de la història valenciana. L'esplendor artística i literària que caracteritza la centúria, i que ha portat els especialistes a qualificar-la de segle d'or de la literatura catalana, és l'expressió de la prosperitat i el dinamisme en el terreny econòmic i polític, tot i que aquesta vitalitat distava de ser comuna al conjunt de l'antic regne de València i es condensava preferentment a la capital i, en menor mesura, a les altres grans

viles del regne. La ciutat de València i les comarques meridionals del País Valencià patiren menys que altres territoris de la corona la crisi de la segona meitat del segle XIV. La capital concentrava la major part d'un moviment migratori que compensava amb escreix la caiguda demogràfica provocada per la pesta i absorbia també la major part dels recursos humans qualificats de la resta del país. De resultes d'açò, València esdevenia la ciutat més populosa de la corona d'Aragó i una de les més grans d'Europa Occidental. A la seva hegemonia política i econòmica sobre el conjunt del regne, que li permetia controlar el mercat intern i, particularment, la destinació de la producció agrària, la capital afegia un notable protagonisme manufacturer i mercantil, que la destacava dins les xarxes del gran comerç internacional, especialment les que unien les costes de la conca occidental del Mediterrani. Aquesta projecció exterior s'incrementà durant la segona meitat del Quatrecent, quan la guerra civil catalana desplaçà el tràfic marítim del port de Barcelona al de València i la capital valenciana substituï provisionalment la del Principat al capdavant de la corona d'Aragó. El progrés material i la promoció política es traduïen en una gran efervescència cultural, estimulada també pel caràcter cosmopolita de la ciutat, que aplegava gent de tot arreu (d'Itàlia, França i Alemanya, de Castella i Portugal, de Granada i del nord d'Àfrica), i pels contactes regulars amb l'exterior, sobretot amb la península italiana, per on entraven els nous corrents humanistes i renaixentistes. A la plèiade de grans escriptors del segle, encapçalats per Ausiàs March, Joanot Martorell, Jaume Roig, Isabel de Villena o Joan Roís de Corella, que elevaren la literatura catalana a la seua maduresa clàssica, s'afegia la precoç introducció de la impremta, ja el 1474, i la ràpida difusió de la indústria del llibre, vinculada a un públic lector ampli i en constant progressió. Alhora que nobles, eclesiàstics i consellers municipals rivalitzaven en la construcció de palaus privats i públics (en són una bona mostra del gòtic civil català a València la Llotja de Mercaders, el palau de la Generalitat o les Torres dels Serrans i les de Quart) i en la contractació dels pintors de major renom, locals i internacionals, perquè els decoressin. Cap a la fi del segle XV, doncs, la València on va veure la llum la primera edició del *Tirant lo Blanc* era una

ciutat oberta i dinàmica, en plena eclosió demogràfica, econòmica i cultural, que contrastava, però, amb l'estancament i l'atonía de bona part del país.

Però, com deiem, també les viles importants del sud del País Valencià es beneficiaven de l'empenta de la capital. I a una part especialment dinàmica d'aquell país, a la Safor i a la seva vila de referència, Gandia, enriquida amb el conreu de la canyamel i la seva transformació en sucre, pertanyia la família dels Martorell. Joanot, fill de la mitjana noblesa valenciana, degué néixer l'any 1413 o 1414 sent, per tant, massa jove per a participar, el 1420, en l'expedició del rei Alfons el Magnànim a Sardenya i a Còrsega, on si ho van fer Francesc, Galceran i Jofré Martorell, possibles pare i germans del nostre escriptor, així com un altre gran poeta i saforenc, el també cavaller Ausiàs March. El nostre cavaller va residir un temps a Anglaterra, almenys des del març de 1438 fins al febrer de 1439 (el *Tirant lo Blanc* comença, precisament, amb festes i combats a la cort anglesa amb motiu del casament del rei d'Anglaterra), amb estades a Portugal (és al "Príncep don Ferrando de Portugal" a qui Martorell dedica la seva obra) i a Nàpols on va viure, segurament, durant l'any 1454. Va morir, solter i sense descendència reconeguda, el 1468.

Joanot Martorell fou, doncs, una figura típica de la noblesa valenciana del segle XV. Immers en el moment de transició del vell ordenament feudal al nous valors burgesos i a la lògica del precapitalisme, l'escriptor valencià esdevé un veritable nostàlgic d'una cavalleria buida de continguts, de la que solament resten els senyals externs més ostensibles, un cos sense ànima, una armadura desproveïda de cavaller. Aquest "escapisme pessimista" que alguns autors li han atribuït a Martorell es manifesta, òbviament, al *Tirant lo Blanc*, però també a les nombroses "lletres de batalla" (cartes de desafiament) que el nostre escriptor va enviar a cavallers del seu mateix entorn i condició (les més conegudes són les creuades amb el seu cosí Joan de Montpalau) al llarg de la seva vida. Tanmateix, tot i que el desafiament manifestat a aquestes lletres era per a combatre "a tota ultrança" (a mort),

emissors i destinataris d'aquests escrits no arribaven a enfrontar-se gairebé mai: la seva veritable "batalla" estava en omplir les pàgines d'aquestes cartes d'acurats llistats de tot tipus d'armes, de descripcions ideals de camps de combat i d'estratègies i d'inacabables gestions per tal de trobar el padrí més il·lustre. Al capdavant, el que veritablement importava d'aquest *divertimento* era la forma, l'estil, i més encara si tenim en compte que les lletres de batalla no només eren llegides pel seu destinatari ja que, per a tot aquell que fóra capaç de llegir-les, eren penjades a les cantonades i portes dels carrers més transitats i a la porta de les esglésies.

Per totes aquestes circumstàncies que s'esdevingueren a la vida i a l'època de Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc* és una història imaginada, però versemblant, feta a la mesura de la crisi històrica que li va pertocar viure. El novel·lista valencià articula així la meravellosa salvació d'Orient (Constantinoble, i amb ella el que restava de l'Imperi Grec, havia caigut definitivament en mans dels turcs el 1453) gràcies a la d'Occident a través d'aquest personatge que esdevé, per mèrits propis, el redemptor de la cavalleria amenaçada.

2. LES AVENTURES DE TIRANT. PARTS DE LA NOVEL·LA

2. LES AVENTURES DE TIRANT.PARTS DE LA NOVEL·LA

Els 487 capítols de l'obra es poden estructurar, bàsicament, en 5 grans blocs o parts: la part anglesa, els episodis al regne de Sicília i l'illa de Rodes, una tercera part desenvolupada íntegrament a l'imperi grec (on tenen lloc els amors del cavaller amb Carmesina), Tirant al nord d'Àfrica i una última part de l'alliberament de l'imperi grec i la mort de Tirant.

1ª part. Tirant a Anglaterra (capítols 1 al 97)

La part anglesa del Tirant, anomenada també el *Guillem de Varoic*, comença amb la narració de la vida i les aventures d'aquest valent cavaller anglès, comte de Varoic, el qual, després d'una joventut en el transcurs de la qual s'ha cobert de glòria en el combat, decideix als cinquanta-cinc anys abandonar l'ofici de les armes i peregrinar a Jerusalem, a fi d'obtenir el perdó de les seves faltes. Abandona a Anglaterra la seva esposa, a qui confia els seus béns, i el seu fill. Deixa a la comtessa la meitat d'un anell amb les seves armes i ell se'n guarda l'altra meitat. En el camí de tornada de terra santa passa per Venècia, on fa córrer el rumor de la seva mort. En conèixer la falsa notícia, la comtessa, convençuda d'haver enviudat, celebra els seus funerals. Guillem s'ha fet passar per mort per a anar-se'n a viure com a ermità als dominis del seu antic comtat. Arriba a Varoic desconegut sota la llarga barba i els cabells que s'ha deixat créixer, vestit amb l'hàbit franciscà, i s'instal·la en una ermita, situada a les seves terres, on viu d'almoïna. Algun temps després, el rei d'Anglaterra anuncia la celebració de les seves noces amb la princesa de França, durant les quals tots els joves nobles que ho demanin seran armats cavallers. Tirant lo Blanc, gentilhome bretó, empen el camí cap a Londres. Amb altres joves, vol assistir a les festes i ésser armat cavaller. Cansat del viatge, s'adorm sobre el seu cavall, se separa del grup i es troba davant d'una font no gaire lluny de la qual viu Guillem de Varoic.

Tirant es presenta a l'ermità, el qual manté el seu anonimat. Durant la seva conversa, Guillem se sorprèn que Tirant no conegui les regles de la cavalleria; li explica, doncs, quins són la natura i el valor de l'Ordre de la Cavalleria. Després d'haver ben escoltat la lliçó de l'ermità, el jove bretó continua el seu camí i es retroba amb els seus companys de viatge. Arriba a Londres, on participa a les festes en honor del casament reial que duren un any i un dia. És armat cavaller i participa en nombrosos combats dels quals surt victoriós. A la fi emprèn el camí de tornada en companyia dels seus amics i s'atura a fer nit a l'ermita del comte-ermità. Tirant li conta tot el fast de les festes. Però quan l'ermità vol saber qui ha estat el millor cavaller, la modèstia del nostre heroi li impedeix continuar i és Diafebus, cosí de Tirant, qui llegeix la carta en què el rei d'Anglaterra certifica que Tirant ha estat el millor cavaller. El comte-ermità vol sentir les gestes de Tirant, que Diafebus refereix. Un cop el rei ha armat cavaller Tirant, el bretó entraa en lliça. Durant els tres primers combats a cavall, mata els seus adversaris. Aquí s'intercala l'episodi de la bella Agnès, filla del duc de Berry. Tirant promet servir-la i combatre per ella a canvi d'un fermall que la donzella porta al pit. Aquesta accepta però, gelós, un antic pretendent, el senyor de les Viles-ermes, provoca Tirant per recuperar el fermall i la cosa acaba en un bany de sang a favor del cavaller bretó. Poc després arriben a Anglaterra els reis de Frisa i d'Apol·lonia i els ducs de Bavera i Burgunya. Tirant els combat tots quatre i els venç un rere l'altre. Més tard es presenta el gegantesc Kirieleison de Muntalbà, que ve a venjar el seu senyor, el rei de Frisa, però és víctima d'un tal dolor davant la tomba del seu sobirà que en mor. Després de referir Diafebus les proeses de Tirant, els bretons s'acomiaden definitivament de l'ermità.

2ª part. Tirant a Sicília i a Rodes (capítols 98 a 114)

Tirant i els seus acompanyants s'adrecen a Nantes, on són molt ben rebuts pel duc de Bretanya. Arriben cavallers de la cort del rei de França que

diuen que el soldà d'Alcaire (Egipte), amb ajuda dels genovesos, assetja l'illa de Rodes. Alguns mariners, que han pogut escapar del bloqueig, van a advertir els prínceps de la cristiandat, però ni el papa, ni l'emperador ni els reis cristians no acudeixen a ajudar els cavallers de l'orde de Sant Joan de Jerusalem. Tirant se'n commou i compra una nau per volar en auxili dels assetjats. En assabentar-se'n, Tenebrós, gentilhome francès, li proposa que accepti que s'afegeixi a l'empresa l'infant Felip, cinquè fill del rei de França, poc estimat pels seus pares. La nau es fa a la mar amb rumb a Palerm per carregar de blat. Felip, presentat com a curt i groller, s'enamora de la infanta Ricomana, filla del rei de Sicília. Tirant ajuda Felip a aparèixer en les seves millors condicions possibles i ho aconsegueix, enganyant així la princesa Ricomana, la qual no pot suportar la ximpleria. Advertit de la caiguda imminent de Rodes, Tirant torna al seu projecte inicial: s'embarca amb el rei de Sicília i l'infant Felip per tal d'atènyer l'illa. Entra en el seu port trencant audaçment el setge de la ciutat i, gràcies a l'astúcia d'un mariner, cala foc a les naus dels genovesos que s'han aliat amb els moros. Obliga a batre's en retirada les tropes enemigues i Rodes és alliberada.

Després de passar per Jerusalem i Alexandria, on Tirant rescata nombrosos captius cristians, tornen a Sicília, on tenen lloc les noces de Felip i Ricomana. Tot seguit, Tirant acompanya els reis de Sicília i de França en una expedició contra els moros. Després de diverses batalles victorioses prenen la ciutat de Tunis i tornen a Palerm. Tirant parteix amb el rei de França cap a Marsella, des d'on torna a Bretanya per tal de visitar els seus pares i la seva família. Però el rei de Sicília el reclama i, de bell nou, fa cap a Palerm.

3ª part. Tirant a l'imperi grec (capítols 115 al 296)

El rei de Sicília ha rebut una lletra de l'Emperador de Constantinoble, que es troba acorralat. El Soldà i el Gran Turc s'han apoderat de bona part de les seves terres i l'acuiten perillosament. Assabentat del valor guerrer de

Tirant, recorre a ell per tal d'expulsar els infidels. Tirant accepta i, al front d'un nombrós exèrcit reclutat a Itàlia, arriba a Constantinoble on és magníficament rebut per l'Emperador. L'anomenen capità dels exèrcits i de la justícia imperials.

La seva trobada amb Carmesina, filla de l'emperador, marca el gran tombant de la història. Des que ell la veu se n'enamora follament i cau en una profunda malenconia. Carmesina s'enamora també i s'inicia entre els dos tot un joc de cortesies. Carmesina mostra el seu interès per Tirant defensant-lo cada vegada que es ataca per cortesans envejosos i advertint-lo contra el pèrfid duc de Macedònia, del qual hom sospita –no sense raó– que ha mort el príncep hereu. El cavaller bretó acaba per declarar el seu amor a la princesa oferint-li un retrat de la seva estimada: un mirall en el qual Carmesina veu la seva pròpia imatge. S'estableixen unes relacions complexes entre els dos amants separats per les seves posicions socials, un joc subtil de sentiments en el qual alegria i dolor, esperança i desesperança alternen i es barregen. Estefania germana de llet i confident de la princesa, formarà una parella paral·lela amb Diafebus, els amors amb el qual seran menys tumultuosos al ser inferior la distància social entre tots dos. Carmesina troba també l'ajut d'una altra serventa, Plaerdemavida, el sol nom de la qual és ja una prova de felicitat. Noia alegre, plena d'empenta i trempada, ho farà tot perquè Tirant aconsegueixi els seus fins en la seva aventura amorosa.

El soldà reprèn la seva ofensiva contra Constantinoble i Tirant troba refugi al castell de Maleveí per a preparar el seu pla de campanya. Atès que els seus soldats són inferiors en nombre, ha de compensar el desequilibri de les forces amb la intel·ligència. Fingirà que fuig per tal de sorprendre als enemics de l'imperi. Astut, el duc de Macedònia aprofita la simulació de Tirant per tal de trametre-li a l'emperador un missatger anunciant-li la desfeta del seu exèrcit i la fugida vergonyosa del bretó. En realitat, però, Tirant obté una nova victòria sobre els moros. Un cop restablerta la veritat, Tirant envia el botí i es presoners a Constantinoble. La bravura del capità fa augmentar encara més l'odi del duc de Macedònia, el qual no vol reconèixer

l'autoritat de Tirant tot i que prové de l'emperador mateix. Després d'intercanviar unes paraules, Tirant accepta renunciar al seu títol de capità i demana al consell de guerra que elegeixi algú altre per a aquesta funció. Però els cavallers presents no accepten la proposta i condemnen fermament la conducta del duc.

Felip, que ha esdevingut rei de Sicília a la mort del seu sogre, envia a Tirant un exercit comandat pel duc de Messina. L'emperador s'hi afegeix per a arribar al lloc dels combats. Carmesina no vol quedar enrere i, al front d'un exèrcit femení ben armat, s'incorpora a l'expedició.

En el transcurs d'una nova batalla, el duc de Macedònia intenta matar a Tirant, però no aconsegueix sinó ferir-lo a l'esquena; i és ell qui mor a les mans del rei d'Àfrica, un dels sobirans enemics. Al cap de dos dies de combats, el coratge i la ciència guerrera de Tirant fan que es guanyi la batalla. Segueixen aleshores nous jocs galants entre Estefania i Diafebus i entre Tirant i Carmesina. A fi de regraciar el seu capità, l'emperador vol fer-lo comte de Sant Àngel, però el bretó proposa que el títol sigui per a Diafebus. El seu cosí obté, doncs, el comtat així com el títol de Gran Conestable. Per tal de celebrar l'esdeveniment es fan unes festes a Malveí, durant les quals Tirant i Diafebus es troben en secret amb la princesa i Estefania en la seva cambra. Plaerdemavida, que ha sorprès l'escena nocturna sense mostrar-se, la conta l'endemà com si es tractés d'un somni i aprofita per declarar la seva passió per Hipòlit.

Nous combats oposen Tirant als enemics de l'imperi i sempre en surt victoriós. Se celebren unes grans festes que fan encara més grandiosa l'arribada a Constantinoble de no galeres sota el comandament del vescomte de Branches, cosí germà de Tirant; l'emperador l'arma cavaller i el vescomte participa a les justes. Tirant demana a l'emperador la mà d'Estefania per a Diafebus; li es acordada i les noces se celebren. Diafebus esdevé, així, duc de Macedònia. Estefania es proposa d'afavorir els amors de Tirant i

Carmesina, als quals s'oposa la gelosia de la Viuda Reposada. Tirant té també una aliada en la persona de Plaerdemavida. La serventa aconsegueix fer entrar l'heroi dins la cambra de Carmesina i ficar-lo dins el llit d'aquesta. Tirant, però, n'ha de sortir precipitadament perquè el crit de sorpresa de la princesa adverteix la Viuda Reposada, que experimenta un plaer maliciós despertant la gent de palau. L'heroi es llença per la finestra i es trenca una cama. La Viuda Reposada, que segueix enamorada de Tirant, aprofita el fet per tal de sembrar la desavinença, la desconfiança i la gelosia entre els dos enamorats. Fa creure a la princesa que Tirant parla malament d'ella, i a Tirant, que Carmesina manté relacions secretes amb Lauseta, un moro negre jardiner al palau. Inventava una escena en la qual Plaerdemavida porta una màscara amb els trets del moro i mostra l'escena a Tirant valent-se d'un joc de miralls. El nostre capità cau en el parany i se'n va, desesperat, no sense rebutjar les insinuacions de la Viuda. Tirant es troba amb el pobre Lauseta i el mata.

Entretant, l'emperadriu s'adona de l'interès que sent per ella Hipòlit, al qui respon favorablement. Sense que ningú ho sàpiga, durant quinze dies reté el jove a la seva cambra, on els dos amants es lliuren als jocs de l'amor. A la cort, on es sorprenen que s'hagi retirat, l'emperadriu li conta un pseudosomni en el qual el seu difunt fill –que tindria l'edat d'Hipòlit– juga un paper ambigu, que fa pensar en l'incest; somni que ella diu que vol prosseguir ja que n'ha gaudit enormement.

Al mateix temps Tirant, que es recupera de les greus molèsties de salut però que ho veu tot negre, es prepara a continuar el combat. En l'absència de Tirant, els caps de l'exèrcit grec s'han enemistat entre ells i, aprofitant aquestes dissensions, els turcs han obtingut una gran victòria, en el transcurs de la qual Diafebus ha estat fet presoner. Tirant està a punt de prendre vela al cap de la flota imperial i presentar-se així al camp de batalla quan Plaerdemavida arriba a bord de la seva nau enviada per la princesa. Li

ha d'explicar el que de debò ha succeït i denuncia, basant-se en proves, la perfídia de la Viuda Reposada.

4ª part. Tirant al nord d'Àfrica (capítols 297 al 413)

Mentre Tirant i Plaerdemavida parlen de les intrigues de la Viuda Reposada, esclata un fort temporal que s'emporta la galera fora del port empesa per les grans onades; la nau arriba a alta mar i naufraga a les costes de Berberia. Tirant i Plaerdemavida se salven, però arriben a terra a dos indrets diferents. La donzella es recollida per un vell moro que la porta a casa seva, prop de Tunis. Tirant, en canvi, es recollit per un alt dignatari anomenat Cabdillo-sobre-los-cabdillos, que es troba al front d'una ambaixada enviada pel seu sobirà, el rei de Tremicèn, al rei de Tunis. Després de noves aventures, durant les quals passa de la posició d'esclau a la de cap guerrer, ficant-se en lluites internes que oposen als reis africans, Tirant obté que Maragdina (filla del rei de Tremicèn) es casi amb Escariano, rei de la gran Etiòpia, i que tots dos es converteixin al cristianisme. Amb l'ajut d'un frare mercedari valencià, Joan Ferrer, bateja quatre mil moros. Com que molts d'ells volen romandre mahometans, s'esdevenen moltes batalles. En una d'aquestes, Tirant assetja Montàgata, on es troba precisament Plaerdemavida. Ella surt al seu encontre vestida d'una manera que fa que no la reconegui, sense desvetllar la seva identitat, però Tirant acaba per reconèixer-la. Tot acaba amb festes i un cosí de Tirant, el senyor d'Agramunt, que ha esdevingut rei de Fes i de Bogia, es casa amb Plaerdemavida. Tirant envia un emissari a Constantinoble per donar noves i aquest retorna amb el missatge que torni prompte, que Carmesina, creient-lo mort, s'ha reclòs en un monestir i que els turcs arriben gairebé a la capital de l'imperi.

5^a i última part. Alliberament de l'Imperi Grec i mort de Tirant (capítols 414 al 487)

Tirant decideix tornar a Constantinoble a combatre per l'imperi grec. Per a això, demana un exèrcit a Escariano, rei d'Etiòpia, i un altre a Felip, rei de Sicília. Tirant desembarca a Troia i anuncia la seva arribada imminent a l'emperador. La ciutat de Constantinoble es assetjada per mar i terra i Hipòlit la defensa el millor que pot. En assabentar-se del retorn del bretó, la Viuda Reposada posa fi a la seva vida prenent una metzina. Tirant venç els enemics, que es troben al límit de les seves forces, i demanen la pau. Tirant entra d'amagat dins de la ciutat i es troba amb Plaerdemavida. Fidel a ella mateixa, aquesta el condueix de bell nou al llit de la princesa on té lloc un casament secret que és consumat. Després d'entrevistar-se amb l'emperador, es pren la decisió de signar uns tractats de pau i de treva amb el soldà i el gran turc. Tirant torna al seu campament i entra dins Constantinoble, on és rebut com a vencedor. L'emperador, per recompensar-lo dels seus serveis, li ofereix la mà de Carmesina i el nomena Cèsar de l'imperi grec. En el transcurs d'una curta campanya, Tirant recupera les ciutats que havien romàs sota el poder dels enemics i allibera Diafebus. Tot passejant a la vora d'un riu, no gaire lluny d'Adrianòpolis, cau greument malalt i mor en el camí cap a Constantinoble. Veient el seu amor mort, Carmesina cau esfondrada i mor de pena després d'haver plorat sobre el cos del seu espòs secret. L'emperador no pot resistir la pèrdua de la seva filla i de Tirant i mor igualment. L'emperadriu, hereva de la seva filla, es casa amb Hipòlit i tots dos comencen un nou regnat en un imperi pacificat. Els cossos de Tirant i de Carmesina són transportats a Bretanya, on reben sepultura en una rica tomba: un epitafi en vers celebra el seu record. Tres anys després, l'emperadriu mor i Hipòlit es casa en segones núpcies amb una princesa anglesa de la qual tindrà tres fills i dues filles.

3. PROPOSTA DIDÀCTICA

3. PROPOSTA DIDÀCTICA

La següent proposta didàctica preten orientar els mestres tant en la preparació dels alumnes abans del visionat de l'espectacle de titelles *Tirant lo Blanc* com en el posterior treball que es desenvoluparà a l'aula després de la representació.

Abans, però, hem de tenir en compte un parell de consideracions prèvies que condicionen el contingut de la proposta. Per una part, el tram d'edat dels alumnes als qui va adreçat l'espectacle i l'activitat, els nens de 6 a 8 anys, i per l'altra el fet que l'espectacle, amb força escenes d'acció que mostren l'astúcia i els trets més positius de l'heroi, comenci amb l'explicació del què és un llibre de cavalleria i què vol dir ser cavaller.

Amb tot açò, hem cregut oportú proposar el treball dels valors universals i intemporals que rauen en el personatge de Tirant i, per extensió, en la figura de l'heroi. Com deia Joan Fuster, un clàssic ho és no pel que té d'antic sinó justament per la seva contínua modernitat. En aquest sentit, si fem abstracció del llenguatge i de la motivació religiosa del text (inherent, tanmateix, al moment històric de l'obra), podem trobar en el comportament i les accions de Tirant elements que es treballen a les aules quan es fa "educació en valors". D'aquesta manera, les virtuts i les funcions socials del Tirant –valentia, coratge, bondat, noblesa de cor, solidaritat, compromís, lleialtat, generositat, protecció dels febles, defensa de la justícia, menyspreu de la materialitat...- o la mateixa humanitat versemblant del personatge (recordem que Tirant, al igual que herois tan diversos com Aquil·les o Superman, té un "punt feble" que el fa més pròxim a la realitat: es trenca una cama i mor d'una espècie de refredat) són trets que l'alumne ha de ser capaç d'identificar i valorar abans, durant i després de l'espectacle per tal d'incorporar-los al seu bagatge vital.

Pel que fa a la seqüenciació de la proposta, les activitats a realitzar es farien tant abans com després de la representació de les titelles.

Abans de l'espectacle:

? **Què és un cavaller?**

Amb l'ajuda del text "L'ideal del cavaller", d'aquesta mateixa guia, i la comparació/equivalència de Tirant amb els superherois actuals del món del còmic i del cinema (Spiderman, Superman o el mateix Shrek), confeccionar un llistat conjunt (en debat alumnes-professor) dels valors i accions que han de regir la personalitat d'un cavaller.

Després de l'espectacle:

? **Tirant ha arribat a Barcelona**

Un cop familiaritzats amb la història de Tirant i amb la part estètica d'aquesta (armadures, vestits, naus, estendards...), fer un dibuix d'un cavaller que arribi avui a Barcelona i que lluiti contra els "dracs" de la nostra quotidianitat, allò que hi ha de dolent a les ciutats actuals (prèviament, els alumnes poden fer una altra llista amb el mestre dels aspectes negatius de les nostres ciutats: contaminació, trànsit, inseguretat...).

Abans de començar el dibuix, se'ls pot donar als nens una brevíssima informació sobre el que representen alguns animals a l'edat mitjana i com els de connotacions més positives ocupaven sovint l'escut i les armes dels cavallers: el lleó representant la fortalesa, el gos la fidelitat, el pelícan la generositat, la cigonya la protecció... També, en l'imaginari medieval hi ha els animals utilitzats per a representar tot allò vinculat amb el mal: el drac, la serp, o els monstres fets de retalls d'animals reals i fantàstics.

4. PER SABER-NE MÉS¹

¹ Tots els documents que apareixen al següent recull els podeu trobar a les Biblioteques de Barcelona i a la Xarxa de Biblioteques Municipals de la Província de Barcelona

4.1. EL MOMENT HISTÒRIC I CULTURAL DE *TIRANT LO BLANC*

ESTUDIS D'HISTÒRIA I LITERATURA MEDIEVALS

Badia, Lola. *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. (Col·lecció "Biblioteca Sanchis Guarner") ISBN: 84-7826-399-3

Beltrán Llavador, Rafael. *Tirant lo Blanc. Evolució i revolta de la narració de cavalleries*. València, Alfons el Magnànim, 1983. (Col·lecció "Politécnica") ISBN: 84-00-05393-1

Bestiario medieval. Madrid, Siruela, 1999. (Col·lecció "Biblioteca medieval"). ISBN: 84-7844-455-6

Bolòs i Masclans, Jordi. *Catalunya medieval: una aproximació al territori i a la societat a l'edat mitjana*. Barcelona: Pòrtic, 2000. ISBN: 84-7306-575-1

Duby, Georges. *Guillermo el mariscal*. Madrid: Alianza, 1997. ISBN: 84-206-6369-7

Flori, Jean. *La caballería*. Madrid: Alianza, 2001. ISBN: 84-206-3727-0

Furió, Antoni. *Història del País Valencià*. València: Tres i Quatre, 2001. (Col·lecció "Biblioteca d'estudis i investigacions") ISBN: 84-7502-631-1

Hauf, Albert. *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena: aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990. (Col·lecció "Biblioteca Sanchis Guarner")

Hopkins, Andrea. *La edad de la caballería. Historia y leyenda*. Madrid: Celeste/Raíces, 2001. ISBN: 84-8211-320-8

Huizinga, Johan. *El otoño de la edad media*. Madrid: Alianza, 2001. (Col·lecció "El libro universitario. Ensayo") ISBN: 84-206-7950-X

Llull, Ramon. *Llibre de l'orde de cavalleria*. Barcelona: Edicions 62, 1987. (Col·lecció "El Garbell") ISBN: 84-297-1637-8

Riquer, Martí de. *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema, 1990. (Col·lecció "Assaig") ISBN: 84-7727-057-0

Ruiz-Domènec, José Enrique. *La novela y el espíritu de caballería*. Barcelona: Mondadori, 1993. ISBN: 84-397-1884-5

Vargas Llosa, Mario. *Lletra de batalla per "Tirant lo Blanc"*. 2^a ed. Barcelona: Edicions 62, 1985. (Col·lecció "L'escorpí") ISBN: 84-297-0429-9

EL MÓN MEDIEVAL EXPLICAT ALS NENS

Viure a l'Edat Mitjana

Aliki. *Una Festa medieval*. Barcelona: Joventut, 1992. ISBN: 84-261-2697-9.

Aventín, Mercè. *Jofre de Rocabertí i Montcada: senyor feudal i cabdill militar*. 5a ed. Barcelona: Graó: Diputació de Barcelona, 1993. (Col·lecció "Biblioteca de la classe") ISBN: 84-7827-012-4

Bagué, Enric. *Petit retaule de la vida medieval*. [Barcelona]: Abadia de Montserrat, 1979. (Col·lecció "La Xarxa"). ISBN: 84-7202-365-6

Biesty, Stephen. *El Asombroso libro del interior de un castillo medieval*. Madrid: Altea, 1994. ISBN: 84-372-4548-6

Brochard, Philippe. *Viaje por el corazón de la Edad Media*. Esplugues de Llobregat: Plaza joven, 1989. (Col·lecció "Viajes a través de la historia del mundo"). ISBN: 84-7655-704-3

Cairns, Conrad. *Los Castillos medievales*. Madrid: Akal, 2001. (Col·lecció "Akal historia del mundo para jóvenes"). ISBN: 84-460-0888-2

Caselli, Giovanni. *L'Edat Mitjana*. 2^a ed. Barcelona: Barcanova, 1989.
(Col·lecció "La Vida en el passat"). ISBN: 84-7533-399-0

Coppin, Brigitte. *La Vida en un castell*. Barcelona: Cruïlla, 2002.
(Col·lecció "Biblioteca interactiva món meravellós"). ISBN: 84-661-0503-4

Deary, Terry. *Esos siniestros castillos y sus nobles caballeros*. Barcelona: Molino, 1999. (Col·lecció "Esa horrible historia"). ISBN: 84-272-2036-7

Howarth, Sarah. *¿Qué sabemos sobre la Edad Media?*. Madrid: SM, 1996.
(Col·lecció "¿Qué sabemos sobre...?"). ISBN: 84-348-5061-3

Langley, Andrew. *El Castell medieval: viatja al passat i pren part en la història*. [Barcelona]: Beascoa Tres, 1998. (Col·lecció "Viatges en el temps"). ISBN: 84-8404-031-3

Langley, Andrew. *La Vida medieval*. Madrid: Altea, 1996. (Col·lecció: "Biblioteca visual Altea"). ISBN: 84-372-3813-7

Macaulay, David. *Nacimiento de un castillo medieval: [en el siglo XIII]*. Barcelona: Timun Mas, 1975. ISBN: 84-7176-353-2

Millet, Claude. *La Fortalesa*. 5a ed. Barcelona: Cruïlla saber, 1993. ISBN: 84-7629-594-4

Morgan, Gwyneth. *La Vida en un pueblo medieval*. 4^a ed. Madrid: Akal, 2000.
(Col·lecció "Akal/Cambridge historia del mundo para jóvenes"). ISBN: 84-7600-544-X

Platt, Richard. *La Vida al castell: diari de Guillem Burg, patge*. Barcelona: Parramón, 1999. ISBN: 84-342-2218-3

Sabbagh, Antoine. *La Europa de la Edad Media*. Zaragoza: Edelvives, 1988.
(Col·lecció "Historia de los hombres"). ISBN: 84-263-1373-6

Sancha, Sheila. *Un Poble de l'Edat Mitjana*. Bilbao: Mensajero, 1988.
(Col·lecció: Un Lloc, uns homes, una història). ISBN: 84-271-1544-X.

Vergés, Glòria. *L'Edat mitjana*. 3a ed. Barcelona: Parramón, 1995. (Col·lecció "Una Vegada hi havia..."). ISBN: 84-342-0967-5

Cavallers i cavalleria

Cairns, Trevor. *Caballeros medievales*. Torrejón de Ardoz: Akal, 1994. (Col·lecció "Akal/Cambridge historia del mundo para jóvenes") ISBN: 84-460-0228-0

Duby, Georges. *El Siglo de los caballeros*. Madrid: Alianza, 1995. ISBN: 84-206-9461-4

Firth, Rachel. *Los Caballeros*. Londres: Usborne, 2003. (Col·lecció "Descubre y explora"). ISBN: 0-7460-5083-6

Glott, Claudine. *Rei Artús*. Barcelona: Blume, 2003. (Col·lecció "Seguint les petjades..."). ISBN: 84-95939-65-7

Gravett, Christopher. *Caballeros*. Madrid: Altea, 1993. (Col·lecció "Biblioteca visual Altea"). ISBN: 84-372-3776-9

Howe, John. *Cavallers*. [Barcelona]: Beascoa, 1995. ISBN: 84-488-0271-3

Tames, Richard. *Caballeros medievales*. Madrid: SM saber, 2001. (Col·lecció "Mundo azul"). ISBN: 84-348-7888-7

Tames, Richard. *Castillos y caballeros: la Edad Media*. Madrid: SM saber, 2000. (Col·lecció "Mundo azul"). ISBN: 84-348-6734-6

Vivet-Rémy, Anne-Catherine. *Lanzarote y los caballeros de la Tabla Redonda*. Tres Cantos (Madrid): Akal, 2003. (Col·lecció "Una Lectura con juegos para descubrir a los clásicos"). ISBN: 84-460-1324-X

Wright, Rachel. *Los Caballeros*. Barcelona: Ediciones B, 2000. (Col·lecció "¿Dónde está Wally? viaja por la historia"). ISBN: 84-406-9865-8

4.2. EDICIONS I ADAPTACIONS DE *TIRANT LO BLANC*

Edicions de l'obra completa

Martorell, Joanot. *Tirant lo Blanc* (edició a cura de Martí de Riquer). 2 vols. Barcelona: Edicions 62, 2000. (Col·lecció "Les millors obres de la literatura catalana") ISBN: 84-297-2004-9(o.c.)

Martorell, Joanot. *Tirant lo Blanc* (introducció, versió moderna i notes d'Isabel Grifoll). Barcelona: Hermes, 1998. (Col·lecció "Biblioteca Hermes. Clàssics catalans") ISBN: 84-8287-534-5

Martorell, Joanot. *Tirant lo Blanc*. València: El Temps, 1991.

Ensenyar a llegir *Tirant lo Blanc*

Gadea, Ferran i Isidor Cònsul. *Tirant lo Blanc. Guia de lectura*. Barcelona: La Magrana, 1990. (Col·lecció "L'esparver llegir") ISBN: 84-7410-508-0

Tirant lo Blanc. Propostes didàctiques. Barcelona: Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, 1990. (Col·lecció "Eines de treball per a l'ensenyament del català") ISBN: 84-393-1473-6

Adaptacions parcials de l'obra per a infants

Martorell, Joanot. *El Misteriós rei ermità, Guillem de Varoic*. [adaptació dels capítols 1-27 del *Tirant lo Blanc*]. Barcelona: Edebé. (Col·lecció "Els Lleons") ISBN: 84-236-2095-6

Martorell, Joanot. *L'Orde de Cavalleria: Tirant lo Blanc, capítol 28-32*. Barcelona: Abadia de Montserrat. (Col·lecció "El Tinter dels clàssics") ISBN: 84-7202-810-0

Tirant en teatre (adaptacions per a infants)

Martorell, Joanot. *Escenes de la vida d'en Tirant lo Blanc* [adaptació teatral de l'original per Roger Llovet]. El Masnou: Eina d'Escola, 1997. ISBN: 84-923003-1-0

Martorell, Joanot. *El Cavaller Tirant* [adaptació de Maria Aurèlia Capmany]. Barcelona: Edicions Don Bosco, [1977] (Col·lecció "Teatre Edebé") ISBN: 84-236-1316-X

Martorell, Joanot. *Les Aventures del cavaller Tirant lo Blanc* [adaptació teatral per a infants de Bernat Joan i Marí]. Barcelona: La Galera, 1995. (Coll·lecció "Taller de teatre") ISBN: 84-246-5121-9

Martorell, Joanot. *Tirant lo Blanc* [adaptació de Maria Aurèlia Capmany]. 2a ed. València: Tres i Quatre, 1987. (Col·lecció "Teatre") ISBN: 84-7502-013-5

El Tirant en còmic

Tirant a Àfrica [adaptació i guió de Jaume Fuster; dibuixos de Sento]. València: Edicions 3i4, 1993. (Col·lecció "Les Aventures del cavaller Tirant") ISBN: 84-7502-341-X

Tirant a Anglaterra [adaptació i guió de Jaume Fuster; dibuixos de Sento]. València: Edicions 3i4, 1992. (Col·lecció "Les Aventures del cavaller Tirant") ISBN: 84-7502-338-X

Tirant a Grècia [adaptació i guió de Jaume Fuster; dibuixos de Sento]. València: Edicions 3i4, 1992. (Col·lecció "Les Aventures del cavaller Tirant") ISBN: 84-7502-340-1

Tirant a Sicília [adaptació i guió de Jaume Fuster; dibuixos de Sento]. València: Edicions 3i4, 1992. (Col·lecció "Les Aventures del cavaller Tirant") ISBN: 84-7502-339-8

Tirant lo Blanc [guió i dibuixos de Jordi Bulbena]. Barcelona: Cavall Fort [etc.], 1990 ISBN: 84-7766-550-8

Tirant lo Blanc [dibuixos de Sento Llobell; adaptació i guió de Jaume Fuster]. València: El Temps, 1991 ISBN: 84-404-9350-9

3. ALTRES RECURSOS

Jocs

Grau, Enric. *Tirant lo Blanc: joc de rol de cavalleria medieval*. Barcelona: JOC Internacional, 1996. ISBN: 84-7831-158-0

Material audiovisual

Capella de Ministrers. *Cançoners del duc de Calàbria: la música del Tirant*. 1 CD, 53 min. Alhoraia: Tabalet, 1990

En Joanot i en Tirant: de cavaller a cavaller. Barcelona: PDA. Departament de Cultura, 1991. 1 videocassette(VHS) 30 min. (Col·lecció "Literatura")

Joanot Martorell: cavaller i escriptor. Barcelona: Iniciatives Audio-visuals, 1991. 1 videocassette(VHS) 53 min. (Col·lecció "La Gran videoteca dels Països Catalans")

Tirant a Internet

http://www.cervantesvirtual.com/bib_obra/Tirant/

Porta al mateix lloc que

http://www.lluïsvives.com/bib_obra/Tirant/index.shtml

És potser el recull més complet (juntament amb el de la UOC) d'aspectes del *Tirant lo Blanc*. Destaca l'apartat de catàleg (on es poden trobar a text complet la majoria de treballs que s'ha fet sobre el Tirant), molt especialitzat, el d'estudis (amb el punt "Itineraris" que té un mapa dels viatges del cavaller) i la secció "Recursos didàctics" que té un Joc del Tirant.

<http://www.escriptors.com/autors/martorellj/index.html>

Vida, obra (fragments i enllaços al text complet i als facsímils) i treballs sobre l'obra de Joanot Martorell. Remet, bàsicament, als enllaços de la biblioteca virtual Joan Lluís Vives

<http://www.fut.es/~alresoft/tirant/index.html>

Breu introducció al *Tirant lo Blanc*, amb algunes dades de crítica sobre la novel·la, comentaris de les diferents parts, personatges i característiques formals de l'obra.

<http://www.fut.es/bdt/tirant>

És la mateixa pàgina que <http://www.tinet.org/bdt/tirant/>

A totes dues es pot trobar l'edició completa del text.

<http://imageevent.com/vilesermes/tlbboix2>

Recull de les il·lustracions que va fer el pintor i gravador valencià Manuel Boix per a una de les edicions més completes del Tirant.

<http://www.mallorcaweb.com/mag-teatre/novel.la-i-teatre/tirant.html>

Un bon resum del *Tirant lo Blanc* amb una breu contextualització de l'autor i de l'obra.

<http://www.parnaseo.uv.es/tirant.htm>

Edita des del 1998 la revista electrònica *Tirant. Butlletí informatiu i bibliogràfic*, amb material força especialitzat.

<http://www.uoc.edu/lletra/obres/tirant/index.html>

L'altre bon recull de treballs al voltant del Tirant. "Lletra" és l'espai virtual de literatura catalana de la UOC on es troben, entre d'altres, texts de Martí de Riquer o de Mario Vargas Llosa al comentant l'obra. També enllaça amb una pàgina que mereix una atenció especial pel que té de recursos per a explicar i treballar el Tirant i que és la següent:

<http://www.xtec.es/~lrius1/martorell/contenidor.htm>

Molt bona per a contextualitzar l'autor, l'obra, els personatges etc... Bones propostes didàctiques.